

Азарка, В.У. Тэкстаўтваральная роля каранёвага паўтору ў мастацкім радку Кузьмы Чорнага / В.У.Азарка // Чацвёртыя навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу : матэр. навук. канф. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 1999. – С. 3–6.

В.У.Азарка (Мінск)

Тэкстаўтваральная роля каранёвага паўтору ў мастацкім радку Кузьмы Чорнага

Кузьма Чорны — адзін з заснавальнікаў сучаснай літаратурнай беларускай мовы. Яго творы вылучаюцца глыбокім пранікненнем ва ўнутраны свет чалавека, значнасцю пастаўленых праблем, моўным майстэрствам. Мову пісьменніка вызначае лексічнае, фразеалагічнае і сінтаксічнае багацце. Своеасаблівасць, непаўторнасць стылю Кузьмы Чорнага выявілася ў структурнай арганізацыі твораў, абумовіла парадак слоў, экспрэсіўнае вылучэнне членаў сказа, выкарыстанне разнастайных сінтаксічных канструкцый, аб'яднанне іх у складаныя формы звязнай мовы — звышфразовае адзінства і тэкставы сегмент. Адным з пашыраных спосабаў сувязі самастойных сказаў у тэксце з'яўляецца сэнсавы паўтор, які ажыццяўляецца пры дапамозе непасрэднага лексічнага паўтору ці шляхам розных відаў замен папярэдне ўжытых слоў.

Каранёвы паўтор — паўтор слоў, якія належаць да розных граматычных класаў, але ўтвораныя ад адных і тых жа каранёў. У лінгвістычнай літаратуры гэту з'яву называюць па-рознаму: дэрывацыйны паўтор, словаўтваральны паўтор, паўтор аднакаранёвых слоў, анамінацыя, “мнимая тавтологія”:

Вастраносы нервуецца, крычыць, пачынае кашляць. Ад кашлю чырванюць вочы, прыпухае твар. Запівае кашаль халодным чаборам і гаворыць:

—... Цяпер ужо крыж спаракнеў, і дзярном усё зарасло... Хто гэта думаў калі, божа мой, божа. Косці на свеце растраслі.

Дажываць веку гэтак... А дзяўчо гэтае агублена навек (“Веснавыя дарогі” т.2, с.42).

Замена дзеяслова *кашляць* аднакаранёвым назоўнікам *кашаль* стварае трывалую сэнсавую сувязь паміж суседнімі сказамі.

У мастацкіх творах пісьменніка каранёвы паўтор забяспечвае сувязь дыстантна размешчаных сказаў:

Паабанал жвірыстай дарогі калышыцца летаіні быльнік, і веснавая шырыня вее над неабдымным полем. Неба сіняе, сонечнае; над дарогаю тонкі, як туман, падымаецца пыл — плыве вечер з-за сініх лясоў, і на дзернавых узмежках пры жоўтых каляінах шуміць сухі палын... Моцна думаюць голыя яшчэ кусты, а за імі, далей, пярэсіяцца колеры зямлі: зялёныя ўзгоркі, ціхія лагчыны, рэдкія чорныя палосы першай раллі і летаішня шэрань веснавой цаліны.

Вечер прынёс аднекуль сухі жмут аўсянай саломы, прыпёр да сухога быльнікавага куста, растрасае патроху і разганяе па саломіне ў полі, салома звонка шалясіць і навявае задумённасць вялікай далечыні

[...]Дарога — ад таго, што шырокая, ветраная і пыльная — вясёлая. Шырокі наварот з яе ў горад; горад блізка, і не відзен за блізкімі ўзгоркамі, і каля навароту куча бітых каменяў, пры зямлі абмалёваныя зялёным шлакам травы (“На пыльнай дарозе” т.1, с.371).

Каранёвы паўтор (*быльнік* — *быльнікавага куста*, *пыл* — *пыльная*, *вечер* — *ветраная*) звязвае сказы і забяспечвае сэнсавую цэласнасць тэкставай адзінкі. Звернем увагу, што назоўнікі, як правіла, непасрэдна паказваюць на прадметы і з’явы рэчаіснасці, а прыметнікі абавязкова суадносяцца з папярэдне ўжытым аднакаранёвым словам. Таму нярэдка сэнсавая сувязь, створаная каранёвым паўторам, характарызуецца апасродкаванасцю, асацыятыўнасцю.

Аднакаранёвыя словы выконваюць ролю сродку сэнсавага паўтору, бо маюць блізкае лексічнае значэнне. Як паказвае аналіз твораў Кузьмы Чорнага, сэнсавай сувяззю могуць быць звязаны словы розных часцін мовы:

Пад вечар выбілася з-за хмар сонца, і зноў летнім тварам зарадавалася зямля. Была ў гэтай радасці задумёнасць жоўтых далей апусцелага поля і трывога шуму сініх кустоў. Але клалася цішыня вонкавай безутрапёнасці, і радасць зямлі была магутнаю і неабдымнаю. Чарнелі дарогі вільготнай глебай, і асенняй травой зеляніліся каляіны. Жоўты ліст прыпадаў да травы, чуючы пад ёю зямлю, і разам з усім, што было навокал яго — шэрым і яскравым, нязграбным і прыгожым, — маліўся вялікай радасці (“Зямля” т.3, с.334).

У ветравыя ж дні і хвоі шумяць. Нават і ў неветравыя пад узгаркаватым полем, каля лесу, стаіць роўны хваёвы шэпт (“Веснавыя дарогі” т.2, с.40).

У хаце каля акна было прытульна, ціха і весела. Цішыня вуліцы звала ў поле, у прасторы ржышча, у бяскрайнюю волю чорнай раллі і неба над ёю (“Зямля” т.3, с.332).

Свяціла сонца і было холодна. Зямля была мёрзлаю і шэраю, і халодны жвір, рассыпаны на вуліцы, навяваў уяўленні аб вясёласці зямлі і яе глыбакадумнай маўклівасці (“Парфір Кіяцкі” т.1, с.365).

Семантычную сувязь паміж сказамі забяспечвае выкарыстанне ў іх аднакаранёвых дзеяслова і назоўніка (*зарадавалася* – *радасць*), назоўніка і прыметніка (*хвоі* – *хваёвы*), прыслоўя і назоўніка (*ціха* – *цішыня*), прыслоўя і прыметніка (*холодна* і *халодны*). Аднесенасць слоў да розных часцін мовы абумоўлівае іх розную сінтаксічную і семантычную ролю ў кантэксте.

Найчасцей у творах пісьменніка сустракаецца сэнсавая сувязь дзеяслова і назоўніка:

Млын калаціўся, скрыпеў падлогаю, гуў каменнямі. Гул выбягаў за сцены і тануў у шуме бурнай вады ("Мельнікі" т.1, с.270).

Сувязь названых сказаў забяспечвае каранёвы паўтор. Дзеяслоў гуў абазначае канкрэтнае дзеянне, у постпазіцыі ён заменены абстрактным назоўнікам гул, які нібы рэзюмуе папярэдняе выказванне.

Выконваючы ролю сродку семантычнай сувязі самастойных выказванняў, скарачае сэнсавую інфармацыю, дазваляе абыходзіцца без складаных моўных зваротаў, садзейнічае кампактнасці тэкставых адзінак, іх рацыянальнай будове.

Літаратура

1. Глазырина С.А. Стилистические и текстообразующие функции повтора словообразовательных единиц: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04/ Узбек. гос. ун-т мир. языков. — Ташкент, 1993. — 23 с.

2. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова.— М: Наука, 1981.— 200 с.

3. Русякова З.В. Корневой повтор в синтаксических конструкциях современного английского языка: Автореф. дис ...канд. филол. наук: 10.02.04/ Московский гос. пед. ин-т им. В.И.Ленина. — М, 1982. — 16 с.

4. Чорны К. Збор твораў у 8 т. — Мн: Маст. літ., 1972 — 1975.